

rın sözlerinden nakillerle incelenmiştir (I, vr. 3^a-11^a).

Eserde çeşitli kolları ve şubeleriyle mükerreler dahil toplam 199 tarikat (tek-rarlar hariç 167) alfabetik sıra ile tanıtılmıştır. Medyeniy'e'nin bir şubesi olup Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî'ye nisbet edilen Abbâsiyye ile başlayan eser, Şeyh Ahmed ez-Zühri el-Kayserî'ye izâfe edilen ve Halvetiyye-i Sinâniyye'nin Muslihiyye kolunun bir şubesi olan Zühriyye tarikatıyla sona erer (tarikatlarnn özet halinde tanıtımı için bk. Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı-Eserleri ve Tıbyânü vesâilî'l-hakâik fi beyânı selâsili't-tarâik. Muhtevası ve Kaynakları*, I, 99-237; II, 238-366). III. cildin sonunda İsmâil Hakkı Bursevî'nin çok sayıda tarikatın ortaya çıkmasının sebeplerini konu alan *Tamâmü'l-İfeyz* ve Abdülganî en-Nablusî'nin *Envârü's-sülûk fi esrârî's-sülûk* adlı risâleleri yer alır. Müellif eserini kendisine nisbet ettiği Kemâliyye tarikatından, hayatından ve silsilesinden söz ederek tamamlar. Harîrîzâde aslında bir tarikat olmayıp ilk dönem sûfilerine nisbet edilen Muhâsibiyye, Cüneydiyye, Hallâciyye, Tayfûriyye gibi akımları da tarikat sayıp eserine almış, ayrıca tarikat kurucusu olmadıkları halde bazı kişilere, meselâ İmâm-ı Âzam'a ve Gazzâlî'ye tarikat nisbet etmiş, fiilen tarikat halinde teşekkül etmemiş silsileleri de hesaba katarak tarikat sayısını çoğaltmıştır.

Harîrîzâde tarikatlarnı kol ve şubeleriyle ayrı ayrı tanıtmış, söz konusu tarikatın hangi tarikatın kolu veya şubesi olduğunu belirtmiştir. Meselâ Halvetiyye'yi dört ana kolu ve yaklaşık kırk şubesiyle müstakil başlıklar altında incelemiştir. Ana maddelerde tarikat kurucusunun tam adını ve künyesini vefat tarihiyle birlikte kaydettikten sonra hayatı, eserleri, tasavvufî kişiliği, menkıbe ve kerametlerini, bazı görüşlerini, tarikatın temel anlayışını ayrıntılarıyla ele almış, "sened" başlığı altında tarikatın silsilesini aktarmış, genellikle tarikatla ilgili kaynakları da belirtmiştir. Birden fazla isimle bilinen tarikatlar meşhur adlarıyla alınmış, diğer isimlerinden buraya atıfta bulunulmuştur. Müellifin birçok tarikat silsilesini kendisine ulaştırarak bu tarikatlara mensubiyetini iddia etmesi eleştiri konusudur. Kitabın en dikkate değer yönlerinden biri tarikat usulleri, tasavvufî konular ve kavramlara dair zengin malzeme içermesidir. Meselâ "Celvetiyye" maddesinde tarikatın usulüne dair bilgiler İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Tamâmü'l-İfeyz* adlı eserinden aktarılarak açıklanmış

(I, vr. 240^a), "Melâmiyye" maddesinde İbnü'l-Arabî'nin fikirlerine başvurularak melâmet ve melâmetîler (III, vr. 141^b-142^a), "Halvetiyye" maddesinde celvet ve halvet kavramları üzerinde durulmuştur (I, vr. 349^a). Eserde tasavvufa ve İslâmî ilimlere dair yaklaşık 240 kitaba başvurulmuş, 116 civarında Arapça, Farsça ve Türkçe risâle aynen ictibas edilmiştir. Bu risâlelerin önemli bir kısmı seyrü sülûk âdâbı ile vird, hizib ve dua metinlerinden oluşmaktadır (*Tıbyân*'ın kaynakları ve ictibas edilen risâlelerin listesi için bk. Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı-Eserleri*, II, 370-415).

BİBLİYOGRAFYA :

Harîrîzâde, *Tıbyânü vesâilî'l-hakâik fi beyânı selâsili't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 430-432; a.m.f., *el-Mevridü'l-hâş bi'l-havâş fi tefsiri sûreti'l-İhlâş* (nşr. Yakup Çiçek), İstanbul 1996, neşreden giriş, s. 49-63; Hüseyin Vasâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz), İstanbul 2006, I, s. XLIII; Yakup Çiçek, *Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı-Eserleri ve Tıbyânü vesâilî'l-hakâik fi beyânı selâsili't-tarâik. Muhtevası ve Kaynakları* (öğretim üyeliği tezi, 1982), İSAM Ktp., nr. 3572; a.m.f., "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi", *MÜİFD*, sy. 7-10 (1995), s. 407-484; Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara 2001, s. 210-216.

 YAKUP ÇİÇEK

TİCÂNÎ, Abdullah b. Muhammed

(عبدالله بن محمد التجاني)

Ebü Muhammed Abdullâh b. Muhammed b. Ahmed et-Ticânî et-Tünisî (ö. 718/1318'den sonra)

Seyahatnâmesiyle tanınan âlim, edip ve tarihçi.

1272-1276 yılları arasında Tunus'ta doğdu. Mağrib-i Aksâ'da yaşayan Ticânî kabilesinden olan babasının büyük dedesi Ebü'l-Kâsım, Muvahhidler ordusu içinde İfrîkiyye'ye gelerek Tunus'a yerleşmişti (555/1160). Babasından, babasının amcasının oğulları Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim et-Ticânî ve Ömer b. İbrâhim et-Ticânî, Ebü Bekir b. Abdülkerîm el-Avfi es-Sefâkûsî, Ömer b. Muhammed b. Ulvân el-Hüzelî ve Ebü'l-Kâsım b. Abdülvehhâb b. Kâid el-Kelâî'den ders aldı. Hafsî Sultanı II. Ebü Aside Muhammed zamanında (1295-1309) babası ve diğer bazı yakınları gibi inşâ kâtipliğine getirildi. Tarihçi İbnü't-Tavvâh, ilk acemilik zamanlarında inşâ konusunda sık sık kendisine gelecek yardım istediğini kaydeder. Sultan Ebü Aside'nin "şeyhü'l-muvahhidin" (başvezir) makamına getirdiği Emîr Ebü Yahyâ Zekeriyâ b.

Ahmed el-Lihyânî, Ticânî'yi kendi kâtipleri arasına kattı ve Cerbe adasını ele geçiren İspanyollar'la savaşmak üzere 14 Cemâziyelevvel 706 (21 Kasım 1306) tarihinde sefere çıktığında onu yanına alarak Divânü'r-resâil'in başına getirdi. Ticânî, Tunus ve Libya topraklarında 708 Muharremine kadar (Temmuz 1308) süren bu seferde İbnü'l-Lihyânî'ye eşlik etti; emîrin hacca gitmeye karar vermesi ve kendisinin hastalanması sebebiyle Trablusgarp'tan 22 Muharrem 708'de (12 Temmuz 1308) ayrılıp 15 Safer 709 (25 Temmuz 1309) tarihinde Tunus'a ulaştı ve Divânü'r-resâil'deki görevine devam etti. Bu seyahat eserinin sonunda kaydettiğine göre 975 gün sürmüştür. Sultan Ebü Aside 709 (1309) yılında ölünce hânedan mensupları arasında taht kavgaları başladı. Ebü Yahyâ Zekeriyâ İbnü'l-Lihyânî de bu sırada hacdan dönmüş ve Trablusgarp'ta gelişmeleri izlemeyi tercih etmişti. Nihayet Receb 711'de (Kasım 1311) kendisini destekleyenlerin yardımıyla Tunus'ta Kâim-Biemrillâh unvanıyla Hafsî tahtına çıkınca Ticânî'yi tekrar Divânü'r-resâil reisliğine tayin etti. İbnü'l-Lihyânî, 717'de (1317) oğlu Ebü Darbe II. Muhammed el-Müstansır adına tahttan çekildi. Ertesi yıl Hafsîler'in batı bölgelerinin hâkimi Emîr II. Ebü Yahyâ Ebü Bekir el-Mütevekkil, Tunus üzerine yürüdü ve Ebü Darbe'yi mağlûp ederek Hafsî tahtına oturdu. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, bu tarihten sonra Ticânî'nin ve diğer yakın akrabalarının hayatıyla ilgili bilgi bulunmadığını, Mütevekkil'in Tunus'u ele geçirdiği sırada rakibinin yakın çevresinde bulunan bu aile mensuplarını öldürtmüş olabileceğini yahut Ticânîler'in ondan kaçıp saklandıklarını kaydeder. Nitekim Ticânî'nin hocası Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim et-Ticânî'nin oğlu Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ali et-Ticânî bu sırada meydana gelen savaşta katledilmiştir (*Rihletü't-Ticânî*, Hasan Hüsnî Abdülvehhâb'ın takdimi, s. 28-29). Ticânî'nin bugüne ulaşan eserlerinden ve özellikle seyahatnâmesinden çok sayıda kitap ihtiva eden bir kütüphaneye sahip olduğu, ayrıca görevi dolayısıyla saray kütüphanesinden faydalandığı anlaşılmaktadır.

Eserleri. 1. *Rihletü't-Ticânî* (*er-Rihletü't-Ticâniyye*). Müellif eserini, Emîr Ebü Yahyâ İbnü'l-Lihyânî ile birlikte çıktığı yolculuğu boyunca tuttuğu notlardan hareketle kaleme almıştır. Ticânî, kuzeyden güneye doğru Tunus'u ve Libya'da Trablusgarp ile çevresini dolaştığı yolculuğu sırasında uğradığı bütün yerleşim merkezleri, bu yerlerin coğrafi özellikleri, nüfus yapıları, tarihleri, burada yaşayan kabileler, etnik, sosyal ve dinî gruplar, örf ve âdet-

TİCÂNÎ, Abdullah b. Muhammed

leri, sosyal ve ekonomik durumları, tarihî eserleri, âlim, edip, şeyh, kumandan gibi şahsiyetleri hakkında yazılı kaynaklardan ve şifahî olarak elde ettiği bilgileri ve müşahedelerini derlemiştir. VIII. (XIV.) yüzyılda Tunus bölgesi hakkında ilk elden verilen bilgiler bakımından büyük önem taşıyan eser önce William Marçais tarafından neşredilmiş (Tunus 1345), daha sonra Hasan Hüsnî Abdülvehhâb tarafından müellif ve eserleri hakkında yazdığı geniş mukaddime ve indekslerle birlikte yayımlanmıştır (Tunus 1377/1958, 1402/1981). Eser Batılı araştırmacıların dikkatini çekmiş, Michele Amari bazı kısımlarının İtalyanca tercümesini *Biblioteca arabo-sicula*'da neşretmiştir (Leipzig 1857, 45. bölüm). Alfred Bel, *Les Benou Ghânya* adlı eserinde (Paris 1903) seyahatnâmenin bir bölümünü çevirisiyle beraber yayımlamış, kısmî bir tercümesi de M. Alphonse Rousseau tarafından *Journal Asiatique*'te neşredilmiştir ("Voyage du Scheikh El-Tîdjani dans la régence de Tûnis", 4. seri, XX [1852], s. 57-208, 5. seri, I [1853], s. 101-168, 354-425). Eserin Mehdiye şehriyle ilgili bölümünü F. Soudan notlarla birlikte Fransızca'ya çevirmiştir (bk. bibl.). 2. *Tuĥfetü'l-ʿarûs ve nûzhetü'n-nûfûs*. Kadın-erkek ilişkileri, ailede karşılıklı haklar ve sorumluluklar, evlenmenin önemi ve bununla ilgili dinî hükümler, iffet, kadınların özellikleri, huyları, cinsel ilişkinin niteliği, âdâbi, fayda ve zararları, kıskançlık, süslenme, cinsel konularla ilgili anekdotlar vb. konulara dairdir. Eserde ayrıca fikhî hükümlere, edip ve bilgelerin sözlerine, çeşitli şiirlere yer verilmiştir. Yanlışlıkla müellifin babasına nisbet edilerek yayımlanan eserin (Kahire 1301; nşr. Ebû Hâcer, Kahire 1987; nşr. Fuâd Şâkir, Kahire 1990; nşr. Celîl Atıyye, London 1992; nşr. Salâh Ebû's-Suûd, Kahire 2003) A. Rousseau tarafından yapılan Fransızca tercümesi (*Touĥfat el arous ou le cadeau des époux*, Algiers-Paris 1848) eksik ve son derece hatalıdır. 3. *el-Vefâʿ bi-beyâni fevâʿidi's-Şifâʿ*. Kâdî İyâz'ın meşhur eseri üzerine yazılmış önemli bir şerh olup iki cilt hacmindeki bir bölümü Tunus Zeytûne Camii Kütüphanesi'ndedir (nr. 1321). 4. *ʿAlâmetü'l-kerâme fi kerâmeti'l-ʿalâme*. Tuğra (alâme) görevi ve tuğrakeş makamına gelen kâtipler hakkındadır. İbnü's-Şemmâ' bu eserden nakillerde bulunmuştur (*el-Edilletü'l-beyyine*, s. 51, 55). 5. *Ne-feĥâtü'n-nisrîn fi muĥâtabeti İbn Şibrîn*. Tunus'ta görüştüğü Gırnata kadısı ve edip Muhammed b. Ahmed b. Şibrîn el-Cüzâmî es-Sebtî ile birbirlerine yazdıkları

şir ve mektupları içerir (*Rihletü't-Ticânî*, s. 164-170). 6. *Takyîd ʿalâ Şaĥîhi Müslim*. Müellif bu eserini, Trablusgarp'ta bulunduğu 707 (1307) yılında Abdülazîz b. Abdülazîm es-Sebbâ'î'den (İbn Ubeyd) *Şaĥîhi'l-Müslim*'i okuduğu sırada kaleme almıştır (*a.g.e.*, s. 255). 7. *Takyîd ʿalâ Şaĥîhi'l-Buĥârî*. Ticânî bu eseri de Trablusgarp'ta adı geçen hocadan *Şaĥîhi'l-Müslim*'den sonra *Şaĥîhi-l-Buĥârî*'yi okuduğu sırada yazmıştır (*a.g.e.*, s. 256). 8. *Aĥkâmü maĥibi'l-ĥaŧefe*. Müellif, *Tuĥfetü'l-ʿarûs*'ta (s. 342) kaydettiğine göre bu eseri 702 (1302) yılında daha genç yaşta iken hocası Hüzeli'nin cinsel ilişkiyle ilgili dinî hükümleri ihtiva eden eserini tamamlamak amacıyla kaleme almıştır. 9. *Edâʿü'l-lâzîm fi şerĥi Maĥşûreti Hâzim*. Hâzim el-Kartâcennî'nin Hafsi Hükümdarı I. Muhammed Müstansır'ı kutlamak ve övmek için yazdığı *el-Maĥşûre* adlı eserinin şerhidir. 699 (1299) yılında yazılan eser günümüze ulaşmamıştır (*Rihletü't-Ticânî*, Hasan Hüsnî Abdülvehhâb'ın takdimi, s. 32). Bu şerhin Kartâcennî'nin talebesi ve Ticânî'nin hocası Ebû'l-Hasan et-Ticânî'ye ait olduğu da kaydedilir (*DîA*, XXIV, 519). 10. *ed-Dürü'n-naẓîm fi'l-ʿedeb ve't-terâcim*. Muhtemelen Hafsiler dönemi ediplerine dair olup müellif seyahatnâmesinde bu esere atıfta bulunur (*Rihletü't-Ticânî*, s. 366).

BİBLİYOGRAFYA :

Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*, Tunus 1377/1958, s. 5, 164-170, 254-256, 263-264, 306, 312, 316-320, 366, 370, 381, 393, ayrıca bk. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb'ın takdimi, s. 19-46; a.mlf., *Tuĥfetü'l-ʿarûs ve nûzhetü'n-nûfûs* (nşr. Ebû Hâcer), Kahire 1987, s. 342; İbnü't-Tavvâh, *Sebkü'l-makâl li-feĥki'l-ikâl* (nşr. M. Mes'ûd Cûbrân), Beyrut 1995, s. 167; İbnü's-Şemmâ', *el-Edilletü'l-beyyinetü'n-nûrâniyye fi meĥâhiri'd-devleti'l-Ĥaĥşiy-ye* (nşr. Tâhir b. Muhammed el-Ma'mûrî), Tunus 1984, s. 51, 55; Serkis, *Mu'cem*, I, 650-651; Brockelmann, *GAL*, II, 334; *Suppl.*, II, 368; Sarton, *Introduction*, III/1, s. 806; Mahfûz, *Terâcimü'l-müʿellifîn*, I, 209-213; Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-ʿedebi'l-ʿArabî fi'l-Maĥrib*, Beyrut 1982, s. 283-294; Abdurrahman Hamîde, *ʿAlâmü'l-coĥrâfiyyine'l-ʿArab ve muĥtafaʿat min âşârihim*, Dimaşk 1416/1995, s. 529-535; Muhammed en-Neyfer – Ali en-Neyfer, *ʿUnvânü'l-erib ʿammâ neŧeʿe bil-bilâdi't-Tûnisîyye min ʿâlimin edib*, Beyrut 1996, I, 283-292; Nâsirüddin Saïdûnî, *Mine'l-türâsi't-târîhi ve'l-coĥrâfi li'l-ġarbi'l-İslâmî*, Beyrut 1999, s. 142-149; Fuâd Kındîl, *Edebü'r-riĥle fi'l-türâsi'l-ʿArabî*, Kahire 1423/2002, s. 482-487; F. Soudan, "al-Mahdiyye et son histoire d'après le récit de voyage d'al-Tigâni", *REI*, LVIII (1990), s. 135-188; M. Plessner – [Taïeb el Achéche], "al-Tîdjâni", *EI*² (Ing.), X, 462-463; Muhammed el-Ezher Bâi, "et-Ticânî, Ebû Muhammed ʿAbdullah b. Muhammed", *Mu.AU*, IV, 403-406; İsmail Durmuş, "Kartâcennî", *DîA*, XXIV, 519.

AHMET ÖZEL

TİCÂNÎ, Ahmed b. Muhammed

(أحمد بن محمد التجاني)

Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed
b. Muĥtâr b. Sâlim et-Ticânî
(ö. 1230/1815)

Ticânîyye tarikatının kurucusu.

1150'de (1737) Cezayir'in Tilimsân (Tlemsen) bölgesindeki Aynimâzî kasabasında doğdu. Bölgeye göç eden dedesi burada yaşayan Berberî Ticâne kabilesinden bir kadınla evlendiğinden ailesi Ticânî nisbesiyle tanındı. Hayatı hakkındaki bilgilerin büyük bir kısmı halifelerinden Ali Harâzîm'in 1217 (1802) yılında tamamlayıp kendisine sunduğu *Cevâhîrü'l-meʿânî* ve yine halifelerinden İbnü'l-Müŧrî'nin *Kitâbü'l-Câmîʿ* adlı eserlerine dayanmaktadır. Kendi ifadesine göre soyu Hz. Hasan'a ulaşır. Ticânî on altı yaşında iken Aynimâzî'de müderrislik yapan babasını ve annesini veba salgınında kaybetti. Kur'an, hadis, Mâlikî fıkıh ve edebî ilimleri Tilimsân'da okuduktan sonra Fas'a gitti. Burada Kâdirî, Şâzelî, Nâsirî tarikatlarının zikir halkalarına katıldı. Fas'ta Şeyh Ahmed Habîb b. Muhammed'in, Sahrâ şehirlerinden Abîd'de beş yıl süreyle Sîdî Abdülkâdir b. Muhammed'in hizmetinde bulundu. Ardından Tunus'a gidip Azvâvî Zâviyesi'nde Halvetî şeyhi Mahmûd b. Abdurrahman'ın sohbetlerine devam etti. Bir yıl sonra Kahire'de Halvetî şeyhi Mahmûd el-Kürdî ile tanıştı. Şevval 1187'de (Aralık 1773) Mekke'ye ulaşip hac görevini yerine getirdi ve iki yıl Mekke'de kaldı. Bu sırada Hindistanlı Şeyh Ahmed b. Abdullah ile tanıştı. İki aylık beraberliğin ardından vefat eden Ahmed b. Abdullah, Ticânî'yi yerine halife olarak bıraktı. Medine'de Muhammed b. Abdülkerîm es-Semmân ile görüşüp kendisinden Semmâniyye icâzeti aldı. Hac dönüşü tekrar Mısır'a uğrayan Ticânî, şeyhi Mahmûd el-Kürdî'den icâzet alıp halife sıfatıyla Cezayir'e döndü.

Tilimsân'da sohbet ve irşad hizmetleriyle dikkati çeken Ticânî, faaliyetlerinden kuşkuya kapılan Osmanlı Cezayir Beyi Muhammed b. Osman tarafından tutuklandı. Ardından Cezayir şehirlerinde ikamet etmemesi şartıyla serbest bırakıldı. 1782'de Tilimsân'dan ayrılan Ticânî, Sahrâ bölgesine gidip Sîdebîsemgün kasabasına yerleşti. Bu arada Tâze şehrinde Derkâviyye tarikatının piri Ebû Hâmid Mevlâ Ahmed el-Arabî'yi ziyaret etti. Ticânî aynı yıl Sîdebîsemgün'da mânevî keşfe nâil olduğunu, tarikatına ait evrâd ve ezkârın rüya-